

Л.М. ХРЯЩЕВСЬКА

АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОСТЕЙ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Проаналізовано конституційні засади забезпечення прав етнонаціональних спільностей в період становлення незалежності України.

Ключові слова: етнонаціональні спільноти, конституційні засади, толерантність, відносини, політика, соціальний стан, права.

Необхідною умовою існування суверенної України як держави з поліетнічним складом населення, що обрала шлях побудови демократичного, соціально-орієнтованого правового суспільства, є вироблення такої стратегії етнонаціонального розвитку, яка б враховувала, гармонізувала і забезпечувала інтереси як етнічної більшості, так і національних меншин, гарантувала б рівноправність відносин, атмосферу толерантності, довіри та поваги у взаєминах між представниками різних етносів, усунення чинників міжетнічної напруженості і міжетнічних конфліктів.

Виходячи з цього, Українська держава взяла курс на побудову багатокультурного суспільства, національна ідентичність членів якого формується на засадах територіального патріотизму та етнічного плюралізму. Відповідно, принцип рівності прав та свобод громадян, незалежно від їхнього етнічного (національного) походження, раси, віросповідання, мови було покладено в основу етнонаціональної політики. Філософською парадигмою її змісту стали міжнаціональна злагода й етнічне розмаїття, а головною метою – утвердження гармонійної моделі міжетнічного співжиття.

Гармонізація етнонаціональних відносин, утвердження в українському домі міжетнічного миру і злагоди можливо лише за умови забезпечення адекватної політико-правової бази. Створення останньої стало для Української держави після проголошення незалежності одним із найактуальніших пріоритетів.

Метою даної статті є висвітлення і аналіз конституційних засад забезпечення прав етнонаціональних спільностей, що є пріоритетним напрямом етнонаціональної політики української держави.

Досягнення поставлених цілей і мети здійснювалось на основі комплексного підходу із використанням і застосуванням таких принципів, як історизм, об'єктивність, плюралізм, а також системного, порівняльного та інших методів пізнання.

Серед сучасних наукових досліджень існує значна кількість робіт, зокрема І.Кураса, Ю.Римаренка, В.Скुरатівського, О.Палія [1] та інших вчених, які присвячені концептуальному осмисленню етнонаціональної політики України. Аналіз політико-правових засад забезпечення прав етнонаціональних спільнот на сучасному етапі та в історичній ретроспективі здійснюється, насамперед, в наукових працях О. Антонюка, В. Євтуха, О. Майбороди, О. Рафальського, С. Римаренка, В. Трошинського [2] та ін.

Перш ніж перейти до аналізу конституційних засад захисту прав етноспільнот, варто зазначити, що основні принципи етнонаціональної політики були закладені вже у перших політико-правових документах, прийнятих у період становлення незалежної України.

Так, важливим, з точки зору забезпечення компромісу між етносами, у Декларації про державний суверенітет, прийнятій Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року, і є фіксування ідеї поліетнічності усіх складових українського суспільства. Ці положення відображені відповідно у розділі II «Народовладдя» та розділі IV «Громадянство Української РСР». Тут мова йде про те, що «громадяни всіх національностей становлять народ України», а кожному громадянину гарантується право на збереження громадянства і забезпечується

рівність усіх перед законом, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови та інших обставин [3, с. 8].

Принцип рівності всіх етноспільнот застосовується і в проголошенні права на забезпечення їх культурних інтересів. Зокрема, в Декларації зазначається, що держава «гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку», а також «забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя» [3, с. 10].

Після прийняття Акту проголошення незалежності 24 серпня 1991 року, Верховна Рада виступила зі Зверненням до громадян усіх національностей, де було зазначено, що «проголошення незалежності ніякої мірою не приведе до порушення прав людини будь-яких національностей» і будуть забезпечені «рівні політичні, економічні і соціальні права всіх громадян, повна свобода розвитку всіх національних мов і культур» [4, с. 604].

Визначальним у плані декларативного закріплення принципу рівності, який є основоположним у забезпеченні гармонійної моделі міжетнічного співжиття, стало прийняття Декларації прав національностей України 1 листопада 1991р. В ній, беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей і прагнучи утвердження священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, гарантуються: всім народам, національним групам, громадянам рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права; всім національностям права на збереження їх традиційного розселення, на існування національно – адміністративних одиниць; всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх галузях життя, включаючи навчання, виробництво, одержання і розповсюдження інформації; усім громадянам України будь-якої національності право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів; всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання; національним культурним центрам і товариствам, представникам національних меншин право на вільні контакти зі своєю історичною батьківщиною [5].

Отже, Декларація стала важливим рубежем у зміні державної політики, започаткувавши курс на згуртування громадян більшості та меншості за етнічною ознакою, на відміну від курсу на ізоляцію національних меншин, характерного для тоталітарного режиму. Вона засвідчила, що гармонізація міжетнічних відносин матиме домінуюче значення для майбутнього України, її стабільності та громадянської злагоди, утвердження в українському суспільстві гуманістичних цінностей міжетнічного співжиття.

Саме ці базові положення були закріплені і отримали подальший розвиток в Основному Законі – Конституції України, прийнятій на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [6]. Зокрема, зміст її преамбули, по-перше, визначає український народ як спільноту громадян України всіх національностей, по-друге, визнає не лише за українською етнічною нацією, а й за усім Українським народом суб'єктивність права на самовизначення, здійснення якого уможливило постання самої держави і її політико-правове конституювання, по-третє, відображає піклування державних органів влади про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, а також про закріплення громадянської злагоди на Українській землі.

Серед основних завдань держави, які спрямовані на забезпечення прав і етнонаціональних спільнот, визначених Основним Законом, відносяться наступні:

- Визнання єдиного громадянства, що є необхідною умовою політичної та етносоціальної стабільності, а також зменшення проявів міжетнічної конфронтації. Це конституційне положення покликано забезпечити єдиний правовий статус для всіх громадян України, а також внести упорядкованість і врегульованість у суспільні процеси, що дає можливість координувати і узгоджувати інтереси різних етнічних спільнот, підводити політико-правову основу під складну систему етносоціальних відносин. Доцільно зазначити, що принцип єдиного громадянства знаходить своє відображення і в Законі України «Про громадянство України», прийнятому Верховною Радою у січні 2001 р. [7]. До того ж у даному нормативному документі

визначаються положення про набуття громадянства України як за територіальним походженням, так і за народженням. Також заслуговує на увагу і норма закону, яка надає право іноземцям або особам без громадянства бути прийнятими до громадянства України протягом останніх 5 років. Такий підхід до вирішення проблеми громадянства позитивно оцінено громадськістю. Так, члени Асоціації національно-культурних об'єднань України і, зокрема, її Президент О. Фельдман, схвалюючи даний документ, висловлюють думку, що порівняно з іншими незалежними країнами, Україна застосувала ліберальний підхід до визначень відповідних норм права [8].

Важливим завданням держави є сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традиції і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Як бачимо, даним положенням закріплюється ставлення України до вирішення, насамперед, національно-культурних і мовних проблем. Держава, на рівні загальних засад, визначає характер та основний цільовий зміст своєї політики, з одного боку, щодо українського народу, з іншого, щодо корінних народів та національних меншин, визначаючи рівне право кожного з етносів на їх культурний розвиток, тим самим забезпечуючи їх рівноправність як суб'єктів спілкування і утверджуючи повагу і розуміння до інших культур. Таке положення знайшло відображення в Законі України «Про освіту» від 21 травня 1991 р. Статтею 56-ю цього Закону держава покладає на педагогічних працівників обов'язок виховувати в учнях повагу до культурно-національних, історичних цінностей країни проживання, її державного і соціального устрою, готувати до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами. Водночас і на батьків у ст. 59-ій покладено завдання виховувати в дітях шанобливе ставлення до рідної мови, культури, сім'ї, повагу до національних, культурних, історичних цінностей інших народів [9].

В Законі «Про національні меншини в Україні» також закріплене право на задоволення національно-культурних і мовних потреб, яке визначається як право на національно-культурну автономію (до речі, в Конституції України даний термін відсутній), що включає в себе: вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національно-культурні товариства; розвиток національних культурних традицій; використання національної символіки; відзначення національних свят; сповідування своєї релігії; задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації; створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству [10, с. 4].

Забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної у всіх сферах суспільного життя на всій території України [3, с. 5]. Реалізація даного конституційного принципу є пріоритетним у діяльності держави по утвердженню в українському суспільстві основ національної культури.

У той же час, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови ні в якому разі не принижує значення мов етноспільнот. Зокрема, ст. 10 Конституції України гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин. Подальша конкретизація цього положення здійснена у ст. 53-й, де означеним меншинам гарантується право на навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. А ст. 24-ю закріплена неприпустимість привілеїв чи обмежень за мовною ознакою.

Право на користування етноспільнотами своєю національною мовою, заборона мовної дискримінації гарантовані також Законом «Про мови в Українській РСР» [11].

Питання врегулювання мовної проблеми знаходить своє відображення і в Постанові Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Програми «Україна – 2010», прийнятій 18 жовтня 1999 р. У даному документі за мету, зокрема, визначено створення умов для неконфронтаційної взаємодії мов в Україні, забезпечення дотримання принципів мовної політики, правових та організаційних засад розвитку, застосування державної мови та мов національних меншин, прав громадян на користування рідною мовою [12, с. 100].

Завдання держави, яке концентрує в собі попередні напрями, полягає у гарантуванні усім громадянам України рівних конституційних прав і свобод та рівної відповідальності перед законом. І тому Кримінальним кодексом України, зокрема ст. 161, передбачено покарання, по-перше, за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії; по-друге, за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; по-третє, за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв для громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, за мовними або іншими ознаками [13, с. 74].

Такі міри дозволяють запобігти виникненню міжетнічного протистояння і створюють умови для гармонізації інтересів представників усіх національностей.

Таким чином, аналіз конституційних засад дозволяє зробити висновок про те, що ними обумовлена важлива грань державотворення, сутність якої визначається цілеспрямованими діями Української держави щодо консолідації поліетнічного українського суспільства, утвердження миру і злагоди у взаємовідносинах між складовими етносоціальної структури українського суспільства через забезпечення прав етнопонаціональних спільнот.

Список використаних джерел та літератури:

1. Курас І.Ф. Етнопонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. / І.Ф.Курас. – К., 1993; Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. / Ю.І.Римаренко. – К., 1995; Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики: Навч.посібник. / В.А.Скуратівський, О.М.Палій. – К.: МАУП, 2002.
2. Антонюк О. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади: Монографія. / О.Антонюк. – К., 1999; Євтух В. Етнічні меншини в європейському та українському контекстах: пошуки теоретичних парадигм // Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадське суспільство та майбутнє Європи. – К., 1994; Майборода О. М. Етнопонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні // Сучасність. – 1995. - № 12; Пафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. / О.Пафальський. – К., 2000; Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави: (Етнополітичний аналіз): Монографія. / С.Ю.Римаренко. – К., 1999; Трощинський В. П., Шевченко А.А. Українці в світі. / В.П.Трощинський, А.А.Шевченко. – К., 1999.
3. Декларація про державний суверенітет України // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи – К., 2000. – С. 7-12.
4. Звернення Верховної Ради України до громадян всіх національностей // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х частинах. / Упор.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка. –К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – С.604 -605.
5. Декларація прав національностей України // Голос України. – 1991. – 22 листопада.
6. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996. – 57 с.
7. Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001р. // Бюлетень законодавчої і юридичної практики України. – 2001. - №11. – С. 8-22.
8. Прийняти закон – мало, треба, щоб він працював // Моя Батьківщина (Харків). – 2001. – 22 серпня.
9. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. // Звід законів України. 24 квітня – 18 вересня 1991 р. – К.: Український інформаційний правовий центр, 2000. - №3. – С. 65-67.
10. Закон України «Про національні меншини в Україні». – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1993. – 15 с.
11. Закон Української РСР «Про мови в УРСР» // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. – С. 519-531.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 1999 р. «Про заходи щодо реалізації Програми «Україна –2010» // Офіційний вісник України. – 1999. - № 42. – С. 93-121.
13. Кримінальний кодекс України. Прийнятий на сьомій сесії Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. – К., 2001. – 235 с.

L.M. HRYASCHEVSKA

**ANALYSIS OF THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF ENSURING THE RIGHTS OF
ETHNIC AND NATIONAL COMMUNITY IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF
UKRAINE**

Analyzed the constitutional basis for ensuring the rights of ethnic and national communities in the period of independence of Ukraine.

Key words: *ethnic community, constitutional principles, tolerance, relationships, politics, social status, rights.*

Л.М. ХРЯЩЕВСКАЯ

**АНАЛИЗ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРИНЦИПОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ
ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ОБЩНОСТИ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ
НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ**

Проанализированы конституционные основы обеспечения прав этнонациональных общностей в период становления независимости Украины.

Ключевые слова: *этнонациональные сообщества, конституционные принципы, толерантность, отношения, политика, социальное положение, права.*